

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ต้องการศึกษากระบวนการเรียนรู้และวิถีคิดของชาวประมงบ้านท่าตะเภา จังหวัดตราด ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะจะช่วยให้ได้ผลการศึกษาที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้และวิถีคิดของชาวประมงบ้านท่าตะเภาเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ ดังนั้นการสัมภาษณ์แบบลึก (In-depth Interview) จะช่วยให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกมากยิ่งขึ้นทั้งในด้านความรู้สึกรู้สึก การตีความหรือการให้ความหมายของผู้ถูกศึกษาที่มีต่อการกระทำของตนเอง ข้อมูลดังกล่าวได้นำมาประมวลและวิเคราะห์เพื่อหาคำอธิบายพฤติกรรมที่เกิดขึ้น อันจะนำไปสู่การหาแนวทางในทางปฏิบัติ เพื่อเสริมสร้างและสนับสนุนให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และเป็นการค้นหาองค์ความรู้ในเชิงทฤษฎีพื้นฐานอีกทางหนึ่งด้วย

ประชากรเป้าหมายและพื้นที่ที่ศึกษา

ประชากรเป้าหมายและพื้นที่ที่ใช้เป็นแหล่งในการศึกษาครั้งนี้ พิจารณาจากเกณฑ์ความเป็นไปได้และความเหมาะสมที่จะได้ข้อมูลหลากหลายจากผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีบริบทแวดล้อมแตกต่างกัน ครอบคลุมประเด็นปัญหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยศึกษาเฉพาะพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านท่าตะเภา ตำบลหนองเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดตราด เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและความปลอดภัยในการเดินทางไปเก็บข้อมูล ผู้วิจัยจัดแบ่งประชากรเป้าหมายและพื้นที่ที่ศึกษาโดยยึดหลัก 4 ประการคือ

1. แหล่งข้อมูลบุคคล ผู้วิจัยไม่สามารถกำหนด ผู้ให้ข้อมูลหลัก แบบแน่นอนตายตัว ไว้ล่วงหน้าได้ แต่จะใช้วิธีกำหนดผู้ให้ข้อมูลคนต่อไป หลังจากการสัมภาษณ์คนที่ 1 และคนต่อ ๆ ไป อย่างไรก็ตาม แหล่งข้อมูลบุคคล ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลผู้นำกลุ่มองค์กรชาวบ้าน พระสงฆ์ และผู้บุกเบิกตั้งถิ่นฐาน
2. ข้อมูลจากประชากรที่ประกอบอาชีพประมงในปัจจุบันในเขตพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านท่าตะเภา ตำบลหนองเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดตราด แหล่งเก็บข้อมูล คือ ที่พักอาศัยหรือสถานที่ประกอบการของชาวประมงเหล่านี้
3. ข้อมูลจากประชากรที่เคยประกอบอาชีพประมงในอดีตแหล่งเก็บข้อมูล คือ ที่พักอาศัยของประชากรเหล่านี้
4. ข้อมูลจากประชากรที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับสถานที่ที่ประกอบการทาง

การประมง แหล่งเก็บข้อมูล คือ ที่พักอาศัยของประชากรเหล่านี้

วิธีการศึกษา

ผู้วิจัยมีวิธีการ และการเตรียมตัวเพื่อเข้าไปพักอาศัยและเก็บรวบรวมข้อมูลในสนามดังนี้

1. ผู้วิจัยได้เข้าไปทำความคุ้นเคยกับสภาพภูมิประเทศ และได้รู้จักกับผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านบางคน จึงสามารถแนะนำตัวและสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชนให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น เพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ถูกต้องแม่นยำ

2. ผู้วิจัยได้เตรียมตัวเข้าสนาม ตั้งแต่เดือน ธันวาคม 2547 เป็นต้นมา โดยการแนะนำตัวว่าจะเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลทำวิทยานิพนธ์ โดยจะไปเรียนรู้ปรากฏการณ์ และวิถีชีวิตในชุมชน

3. ผู้วิจัยได้เดินทางโดยลำพัง เสมือนการเข้าไปอยู่ในสนามเมื่อจะเข้าเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อไปศึกษาสภาพพื้นที่ ทำความรู้จักกับคนในชุมชน พักแรมในสนาม และได้ทดลองใช้เตปันทึกเสียง โดยเริ่มจากบันทึกเสียงของผู้วิจัยที่บรรยายสภาพแวดล้อมในขณะที่เดินทางเข้าสนาม และบันทึกการสัมภาษณ์ โดยใช้เทคนิคการซักถามให้ผู้ตอบได้เล่าประสบการณ์ในลักษณะสนทนากัน มีการถามย้ำประเด็นในกรณีที่ได้ข้อมูลไม่ชัดเจน แล้วจึงถอดเทปลงในบันทึกสนาม ภายหลังเมื่อกลับถึงที่พัก ทำให้ได้ข้อมูลชุมชน และได้คำสำคัญ ที่จะนำไปสัมภาษณ์ในคราวต่อไป และพบว่าเป็นวิธีที่เก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างละเอียด และเหมาะสมที่จะนำไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ต่อไป แต่เป็นวิธีที่ต้องใช้เวลาเพราะต้องใช้เวลาในการถอดเทปลงบันทึกสนาม จึงต้องใช้วิธีบันทึกขณะสัมภาษณ์ด้วย

ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก (Indepth Interview) เป็นวิธีการศึกษา เพราะวิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก มีความยืดหยุ่นสูง ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถซักถามและหารายละเอียดของประเด็นปัญหาที่ต้องการศึกษาได้อย่างลุ่มลึกมากขึ้น อีกทั้งลักษณะบรรยากาศของการสัมภาษณ์ดำเนินไปในลักษณะไม่เป็นทางการ ทำให้สามารถตรวจสอบความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์และผู้สัมภาษณ์ได้ในขณะนั้น การสื่อความหมายแบบตอบโต้กันทั้งสองฝ่าย (Two-Way Communication) ทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์สามารถแสดงความชัดเจน โดยการซักถามเพิ่มเติมรายละเอียดเพื่อให้คำตอบแต่ละประเด็นชัดเจนมากขึ้น ในขณะที่ผู้สัมภาษณ์สามารถอธิบายให้ความเข้าใจในประเด็นข้อคำถามต่าง ๆ ได้มากขึ้น พร้อมกับตรวจสอบความเข้าใจให้ตรงกับผู้ให้สัมภาษณ์ได้ในเวลานั้น รวมทั้งสามารถตรวจสอบพฤติกรรมต่าง ๆ จากกิริยาท่าทาง น้ำเสียง และสีหน้าผู้ให้สัมภาษณ์ได้ด้วยเช่นกัน

การได้มาซึ่งข้อมูลผู้วิจัยได้ใช้แนวคำถาม (Guideline) ซึ่งมีลักษณะเป็นคำถามแบบปลายเปิดเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ แนวคำถามนี้อยู่บนพื้นฐานของกรอบความคิดของการวิจัย

โดยมีการตั้งคำถามในประเด็นต่าง ๆ ให้ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคล การมีปฏิสังสรรค์กับตนเอง การกำหนดยุทธวิธีการเลือก การหาเหตุผลต่อรอง การลงมือปฏิบัติและความรู้สึกภายหลังการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยปรับเปลี่ยนเปลี่ยนคำพูดหรือคำถามให้มีลักษณะที่เหมาะสมกับผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคน

ก่อนการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ทดลองนำแนวคำถามไปสัมภาษณ์กับกลุ่มประชากรเป้าหมาย เพื่อทดสอบความเข้าใจต่อเนื้อหา ความชัดเจนและความครอบคลุมของแนวคำถามแต่ละประเด็น รวมทั้งสังเกตปฏิกิริยาตอบสนองต่อคำถามไปในทางบวกหรือลบ หลังจากนั้นนำแนวคำถามมาปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นแล้วจึงนำไปใช้สัมภาษณ์

การเลือกบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์

ผู้ให้ข้อมูลหรือผู้ให้สัมภาษณ์ในการวิจัยนี้ ประชากรเป้าหมายและพื้นที่ที่ใช้เป็นแหล่งในการศึกษาครั้งนี้ พิจารณาจากเกณฑ์ความเป็นไปได้และความเหมาะสมที่จะได้ข้อมูลหลากหลายจากผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีบริบทแวดล้อมแตกต่างกัน ครอบคลุมประเด็นปัญหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยศึกษาเฉพาะพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านท่าตะเภา ตำบลหนองเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดตราด เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและความปลอดภัยในการเดินทางไปเก็บข้อมูล

แหล่งข้อมูลบุคคล ผู้วิจัยไม่สามารถกำหนด ผู้ให้ข้อมูลหลัก แบบแน่นอนตายตัว ไว้ล่วงหน้าได้ ซึ่งวิธีการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์เชิงทฤษฎี (Theoretical Sampling) โดยวิธีนี้ผู้วิจัยไม่ได้กำหนดคุณลักษณะของผู้ให้สัมภาษณ์ล่วงหน้าเพียงแต่ต้องเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีลักษณะตรงตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาเท่านั้น ทั้งนี้ผู้วิจัยเริ่มทำการสัมภาษณ์โดยใช้วิธีกำหนดผู้ให้ข้อมูลคนต่อไป หลังจากการสัมภาษณ์คนที่ 1 และคนต่อ ๆ ไปอย่างไรก็ตาม แหล่งข้อมูลบุคคล ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลผู้นำกลุ่ม/ องค์กรชาวบ้าน พระสงฆ์ และผู้บุกเบิกตั้งถิ่นฐาน เมื่อสิ้นสุดการสัมภาษณ์รายแรกผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลที่ได้มาอย่างละเอียด เพื่อสร้างมโนทัศน์ (Concept) จากข้อมูลและเชื่อมโยงแต่ละมโนทัศน์ในข้อมูลเข้าด้วยกัน จนสามารถสร้างเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีเบื้องต้นขึ้นมาก่อน แล้วนำมาประกอบการตัดสินใจเลือกเก็บผู้ให้สัมภาษณ์รายต่อไป โดยผู้วิจัยพิจารณาเอกผู้ให้สัมภาษณ์ที่คาดว่าจะให้ข้อมูลและมโนทัศน์ที่แตกต่างไปจากเดิมที่มีอยู่แล้ว (Negative Case) โดยพิจารณาความแตกต่างด้านคุณสมบัติหรือคุณลักษณะเป็นเงื่อนไขสำคัญ เช่น อายุ การศึกษา สถานภาพ การประกอบอาชีพ เป็นต้น เพราะผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีลักษณะแตกต่างกันย่อมมีความคิดความรู้สึก ตลอดจนทั้งการรับรู้การตีความและการให้ความหมายต่อการทำแท้งหรือการตั้งครรภที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยเลือกผู้ให้สัมภาษณ์รายต่อไปเช่นนี้เรื่อย ๆ จนกระทั่งมโนทัศน์และข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่ได้เริ่มมีแบบแผนชัดเจนขึ้น และแม้จะสัมภาษณ์คนอื่น ๆ ต่อไป

จะไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์และข้อสรุปเชิงทฤษฎีได้อีกแล้ว หรืออีกนัยหนึ่งคือทฤษฎี ถึงจุดอิ่มตัว (Theoretical Saturation) แล้ว เมื่อนั้นผู้วิจัยจึงหยุดเก็บข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์คนต่อไป

ผู้วิจัยได้เริ่มทำการเก็บข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ตั้งแต่วันที่ 10 ธันวาคม 2547 โดยเริ่มสัมภาษณ์ที่ผู้ใหญ่วัยบ้านท่าตะเภา หลังจากนั้นสัมภาษณ์ท่านเจ้าอาวาส ต่อมาคือสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลผู้นำกลุ่ม/ องค์กรชาวบ้าน ชาวประมงพื้นบ้าน ชาวประมงที่ประกอบอาชีพทำนา กุ้ง เลี้ยงปูน้ำและปลาในกระชัง อีกทั้งชาวบ้านที่อยู่รอบพื้นที่ชาวประมงจนไปถึงอดีตชาวประมงที่เคยประกอบอาชีพ ซึ่งภายหลังกการสัมภาษณ์แต่ละกรณีผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์เพื่อสร้างมโนทัศน์เปรียบเทียบความเหมือนหรือความแตกต่างของแต่ละข้อมูล และสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีเบื้องต้นขึ้นมา หลังจากนั้นผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้สัมภาษณ์ต่อไปที่คาดว่าจะสามารถให้มโนทัศน์ที่มีความแตกต่างหลากหลายไปจากมโนทัศน์เดิมของผู้ให้สัมภาษณ์ที่ผ่านมา พร้อมกับปรับเปลี่ยนข้อสรุปเชิงทฤษฎีไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งได้มโนทัศน์และข้อสรุปเชิงทฤษฎีเป็นแบบแผนชัดเจน จึงยุติ ผู้วิจัยได้สิ้นสุดการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2549 รวมระยะเวลาประมาณ 1 ปี 8 เดือน ได้จำนวนผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด 37 ราย โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ข้อมูลจากผู้นำชุมชนในเขตพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านท่าตะเภา ตำบลหนองเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดตราด รวมทั้งหมด 5 คน อายุอยู่ระหว่าง 38 ปี ถึง 65 ปี โดยเฉลี่ยมีอายุ 48 ปี การศึกษาแบ่งได้เป็นระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 1 คน ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจำนวน 3 คน ระดับปริญญาโท 1 คน สถานภาพเป็น โสด 2 คน สมรส 3 คน (รายละเอียดของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละรายแสดงในภาคผนวก)
2. ข้อมูลจากประชากรที่ประกอบอาชีพประมงในปัจจุบันในเขตพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านท่าตะเภา ตำบลหนองเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดตราด รวมทั้งหมด 22 คน อายุอยู่ระหว่าง 35 ปี ถึง 55 ปี โดยเฉลี่ยมีอายุ 45 ปี การศึกษาแบ่งได้เป็นระดับประถมศึกษาจำนวน 18 คน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 4 คน สถานภาพเป็น โสด 5 คน สมรส 17 คน ลักษณะการประกอบอาชีพเป็นชาวประมงพื้นบ้าน 7 คน ชาวประมงที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ 15 คน แหล่งเก็บข้อมูล คือ ที่พักอาศัยหรือสถานที่ประกอบการของชาวประมงเหล่านี้ (รายละเอียดของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละรายแสดงในภาคผนวก)
3. ข้อมูลจากประชากรที่เคยประกอบอาชีพประมงในอดีต รวมทั้งหมด 10 คน อายุอยู่ระหว่าง 30 ปี ถึง 55 ปี โดยเฉลี่ยมีอายุ 42 ปี การศึกษาแบ่งได้เป็นระดับประถมศึกษาจำนวน 9 คน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 1 คน สถานภาพเป็น โสด 1 คน สมรส 9 คน ประกอบอาชีพรับจ้าง 10 คน แหล่งเก็บข้อมูล คือ ที่พักอาศัยหรือสถานที่ประกอบการของชาวประมงเหล่านี้ (รายละเอียดของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละรายแสดงในภาคผนวก)

4. ข้อมูลจากประชากรที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับสถานที่ที่ประกอบการทาง การประมง รวมทั้งหมด 12 คน อายุอยู่ระหว่าง 27 ปี ถึง 68 ปี โดยเฉลี่ยมีอายุ 47 ปี การศึกษาแบ่งได้ เป็นระดับประถมศึกษาจำนวน 9 คน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 2 คน ระดับอนุปริญญา 1 คน สถานภาพเป็นโสด 2 คน สมรส 10 คน ประกอบอาชีพเกษตร 7 คน รับจ้าง 4 คน รับราชการ 1 คน แหล่งเก็บข้อมูล คือ ที่พักอาศัยของประชากรเหล่านี้ (รายละเอียดของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละราย แสดงในภาคผนวก)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลนี้ผู้วิจัยแบ่งเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรกเป็นการวิเคราะห์ข้อมูล เบื้องต้น ซึ่งกระทำภายหลังการสัมภาษณ์ทุก ๆ ครั้ง โดยผู้วิจัยได้ถอดคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ สัมภาษณ์แต่ละรายจากแถบบันทึกเสียง และทำการสร้างมโนทัศน์ของข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายกัน หรือแตกต่างกัน และจัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์เพื่อหาความสัมพันธ์ เชื่อมโยงเชิงเหตุผลที่จะช่วย ให้ผู้วิจัยเข้าใจความหมาย หรือการตีความพฤติกรรมของผู้ให้สัมภาษณ์ภายใต้ภาวะเงื่อนไขและ บริบทที่มีความแตกต่างกัน โดยอาศัยความไวทางทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) จากการรวบรวม เอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อช่วยคัดเลือกผู้ให้สัมภาษณ์รายต่อไปได้เหมาะสมและ รวดเร็วยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์ข้อมูลขั้นตอนที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด ซึ่งกระทำเมื่อข้อมูลที่ได้ มาไม่ทำให้ต้องปรับมโนทัศน์และข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่มีอยู่อีก (Theoretical Saturation) ผู้วิจัยจะ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ทั้งหมด โดยนำมาจัดแยกเป็นรหัสหมวดหมู่ (Code Mapping) ตามหัวข้อ ที่ต้องการศึกษา และได้จัดส่งผลการวิจัยให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบดังนี้

- 1) เข้าร่วมประชุมวิพากษ์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 29 เมษายน 2548
- 2) ดร.สุรินทร์ กิจนิตชีวี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรเพ็ญ ศาสตร์วิทยาภรณ์ ใน วันที่ 19 กันยายน 2548
- 3) เข้าร่วมประชุมวิพากษ์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 29 ตุลาคม 2548
- 4) เข้าร่วมประชุมวิพากษ์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 5 พฤษภาคม 2549
- 5) ส่งผลการวิจัยให้ ดร.สมโภชน์ อเนกสุข วันที่ 15 ธันวาคม 2549

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดผู้วิจัยจะนำเสนอแบ่งเป็น 4 บท คือ บทที่ 4 เป็นบริบท สภาพแวดล้อม บทที่ 5 และ 6 นำเสนอเงื่อนไขการเกิดกระบวนการเรียนรู้และวิถีคิด และบทที่ 7 จะ เป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎี และข้อเสนอแนะ

การตรวจสอบข้อมูล

ในการทำการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งจำเป็นต้องสร้างความเชื่อมั่นของข้อมูลเพื่อเป็นการยืนยันว่าสิ่งที่ได้พยายามค้นหานั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องตรงตามสภาพของปรากฏการณ์จริง วิธีการที่ใช้ในการตรวจสอบข้อมูลนี้คือการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) โดยทำการตรวจสอบดังนี้

1. เก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน (Triangulation of Sources) โดยผู้วิจัยจะทำการเก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่ต่างจากแหล่งเดิมแต่ใช้วิธีการเดียวกัน
2. เก็บข้อมูลต่างเวลา (Time Triangulation) โดยการเก็บข้อมูลในช่วงเวลาที่ต่างจากเวลาเดิมที่เคยทำการเก็บข้อมูล